

Материалы межрегиональной научной конференции «Археология восточноевропейской лесостепи: поиски, находки, проблемы», посвященной 125-летию первых археологических раскопок под эгидой Императорской Археологической комиссии в Липецком крае (бывшем Задонском уезде Воронежской губернии), прошедшей в г. Липецке 20–22 декабря 2013 года [отв. ред. А.Н. Бессуднов]. – Липецк : РИЦ ФГБОУ ВПО «ЛГПУ», 2014. – С. 643–650.

Надійшло до редакції: 24.07.2015 р.

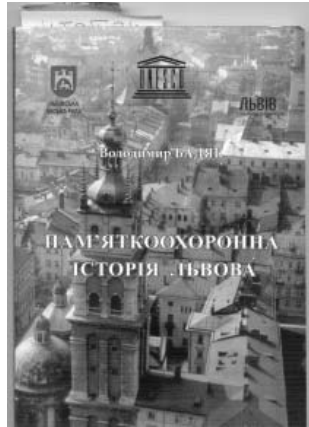
УДК 719(477)

О.М. ТИТОВА

Місто, де перегукуються віки

[рец. на: *Бадяк В.П.* Пам'яткоохоронна історія Львова. – Львів : ЛНАМ, 2014. – 160 с. ; іл.]

Львів, який уперше згадано у літописі в 1256 р., ніколи не був обділений увагою допитливих. Місто «лежить у такому місці, наче це альтана серед раю. Дуже гарні околиці. Як тільки трохи перейти через поріг, натрапиш на стільки дивовижних речей, що деінде треба було б подорожувати сотню миль, щоб таке побачити». Так писав німецький купець Мартин Груневег, який мешкав у Львові від 1582 р. Не поскупився на компліменти Краківській і Галицькій брамам, Передмістю львівський аптекар і громадський діяч Іван Альпнех (Альпнек) на початку XVII ст. Приємні враження справило місто на турецького мандрівника Евлію Челебі в 70-х роках XVII ст. Гравюра Ф. Гогенберга з панорамним зображенням Львова, за рисунком А. Пассаротті, стала, фактично, хрестоматійною у всіх ілюстрованих працях про місто.

Від тих середньовічних часів багато змінилося в історії княжої столиці, її забудові, але не змінилося ставлення до неї істинних знавців вишуканого. «Львів, – зазначав художник, засновник радянської реставраційної школи І. Грабар, – одне з найкрасивіших міст Європи, воно не подібне до жодного міста світу. Архітектурні пам'ятки Львова, їх своєрідна краса – виняткова не лише в нашому, але й у світовому мистецтві». Любов до Львова як міста нашої слави, нашої історії, міста, де перегукуються віки, висловлював письменник О. Гончар, авторитетний голос якого на захист «Собору» в тоталітарний час викликав у компартійних ортодоксів збурення; в незалежній Україні його іменем названо Всеукраїнський фонд відродження видатних історично-архітектурних пам'яток.

На поетичні рядки надихнула зустріч зі Львовом поета В. Симоненка:
Я до тебе прийшов із захопленням сина.
Од степів, де Слаута легенди снує,
Щоби серце твоє одчайдушне левине
Краплю сили хльопнуло у серце моє.

Вагомий доробок про Львів належить перу академічних дослідників. Лише за останні десятиріччя вийшли такі фундаментальні праці, як «Львів. Історичні нариси» (1996), «Історія Львова» (у 3-х т., 2006–2007), «Архітектура Львова: час і стилі XII–XXI ст.» (2008), багатотомна «Енциклопедія Львова» (т.1–4, 2007–2012, робота продовжується), низка публікацій щодо окремих районів міста, вулиць, пам'ятників, окремих об'єктів культурної спадщини тощо. Надбання Львова охоплює практично всі провідні архітектурні стилі: давньоруський, романський, готичний, ренесансний, бароковий, класичний, історизму, модерний. Унікальність міста складають не тільки ансамблі, будівлі, котрих обліковано в якості пам'яток понад 2 тис., але й раціональне планування площ, вулиць, парків на живописному, хоч і тісному низинно-горбистому ландшафті. Найвище поцінування історичне середмістя Львова отримало через внесення його до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1998).

Бути у Списку – престижно, бо його об'єкт набуває міжнародної туристичної реклами, але в той же час і відповідально. Саме про це, і не тільки, йдеться у рецензованій праці одного зі знавців культурної спадщини, професора Володимира Бадяка. Книга є, без сумніву, значним внеском у бібліографію «Львовознавства».

Свою принципову позицію щодо складного минулого Львова автор однозначно задекларував у передмові з нетрадиційною назвою «Львів – місто українське», своєрідною «підтримкою» якої слугує вірш В. Симоненка, вміщений на форзаці, «Український лев». Позиція не випадкова. Претензій на королівське місто, намагань «приватизувати» його чужинцями не бракувало. Визнаючи, що історико-культурна спадщина міста – це творіння видатних майстрів різних народів і мистецьких уподобань, автор праці наголошує: вирішальна роль у цьому належить корінному населенню, яке іменувало себе русинами, галичанами, зрештою українцями. Літописна «давність» міста нещодавно зазнала корекції: у французькому стародруці вміщена інформація щодо того, що воно було засноване «князем русинів Левом 1240 року». Засноване не на порожньому місці: проведені в 1991 р. розкопки в історичній частині міста (пл. Різні та вул. Стара) відкрили культурний шар V ст. н.е. на глибині 7,5 м. Артефакти свідчать, що тут, у безпечному й зручному місці між Замковою горою і р. Полтвою, відомому як Підзамче, було поселення, де починався княжий Львів.

Історичний екскурс, зроблений у праці, знайомить із найдавнішими свідченнями про ознаки дбайливого ставлення до об'єктів старовини, а також і нігілістичних проявів з матеріально-ідейних мотивів, появи нормативних приписів стосовно археологічних розкопок, заборони їх вивезення за межі країни.

Після поділу 1772 р. Речі Посполитої та приєднання Галичини до монархічної Австрії у Львові практикуються західноєвропейські реставраційні новації, йде процес становлення пам'яткоохоронних засад. Цей процес набуває більшого теоретичного й практичного поширення у відновленій після I Світової війни Польській державі, що домоглася анексії західноукраїнських земель. Польська влада, польські громади насамперед дбали про свої, національні об'єкти. Зразком цього стало будівництво помпезного військового пантеону «Орльонт» на Личаківському цвинтарі, де поховані «оборонці Львова»!

Щодо пошанування спадщини українців, польський режим чинив усілякий спротив. Знадобилися великі зусилля, аби впорядкувати поховання Українських Січових Стрільців, вояків Української Галицької Армії на Янівському цвинтарі; не знайшлося місця для пам'ятника Т. Шевченку, тоді як з десяток пам'ятників польським гетьманам, королям, намісникам, діячам культури було споруджено у місті; з наміру збудувати музей народної архітектури просто неба вдалося перевезти лише дерев'яний шедевр – Кривчицьку церкву (XVIII ст.) – музей заборонили.

Якщо польський режим перешкоджав українцям вшановувати історичні події, то більшовизм, що прийшов «золотого вересня» 1939 р. у край, взявся за зачистку об'єктів, які суперечили його ідеології. Назва розділу «Більшовицьке освоєння» культурної спадщини напрочуд вдало характеризує дії у цій сфері. Особливо потерпіли об'єкти поляків, які повернулися на свою історичну батьківщину, а пам'ятники, меморіали, зокрема костели залишилися, фактично, беззахисними. Місто збідніло, оскільки за повоєнне п'ятиліття було знесено понад 100 різних таблиць, символів, культових знаків, художніх творів тощо.

Одночасно, новий режим, бідкаючись за культурними втратами під час війни, створив мережу пам'яткоохоронних структур, що обстежували об'єкти, класифікували їх за ухваленими інструкціями, проводили невідкладні ремонтно-реставраційні роботи.

Читача неодмінно зацікавить розділ «Пам'ятки на слизькій відлизі». Це хрущовський суперечливий період як у суспільстві, так і в культурі. Привідчинені ворота в СРСР, де Львів був першим пунктом для західного туриста, змусили владу вивільняти визначні об'єкти, у т.ч. й костели, від складів, а комплекс Бернардинського монастиря – навіть від стайні, де ремонтно-будівельна контора утримувала коней; наводити макіяж, хоча б косметичний,

споруд, унесених у маршрути для огляду іноземцями, впорядковувати будинки на пл. Ринок, виводити транспорт з центральної частини міста.

Але країні, що наче пройшла найважчий шлях повоєнної відбудови, стало важче знаходити гроші для культури. Укладений список, в якому значилося 2057 пам'яток архітектури (у Львові 182), за завізкою всесоюзного уряду довелося скоротити відповідно до 1346 та 110 об'єктів.

Усунення «волюнтариста» М. Хрущова з посад кваліфікувалося як повернення до «ленінських норм партійного й державного життя», дбайливе ставлення до культурної спадщини.

У книзі наведено чимало фактів про те, що нове кремлівське керівництво стало на «ленінський шлях». Це заснування Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1966), чого давно домагалися діячі науки та культури, відкриття у Львові Музею народної архітектури та побуту (1972), проголошення Історико-архітектурного заповідника в центральній частині міста (1975), відновлення низки визначних споруд, пристосування окремих для культурно-освітніх потреб тощо. Оптимізму надав заклик із партійного з'їзду «поліпшити охорону культурної спадщини», що було реалізовано ухваленням Закону СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1976) та відповідним Законом УРСР (1978).

Якщо вдовольнитися фактом, котрий пропагувався за радянського часу стосовно виконання вище названих ухвал, то складеться враження, що турбота про культурну спадщину в «розвиненому соціалізмі» була ледь не провідною в духовному житті суспільства.

Однак розділ під назвою «Пам'яткоохоронні маніпуляції в період «застою»» змушує засумніватися у правдивості радянської пропаганди. На сторінках праці читаємо як у закритих партійних постановках найвищих рангів осуджувалася «ідеологія патріархальщини», «надмірне захоплення старовиною», тоді «як пам'ятники історико-революційної, бойової і трудової слави радянського народу слабо пропагуються».

Ухвали підкріплювалися практикою: на початку 70-х років завершено пlynдрування меморіалів поляків і українців на Личаківському та Янівському цвинтарях; в інших місцях, будь-які натяки на оприлюднення цінностей давніх об'єктів національного забарвлення наштовхувалися на рішуче владне «табу». Заморожена статистика кількості пам'яток почала збільшуватися за рахунок т.зв. монументальної пропаганди. Остання, призупинена М. Хрущовим, у брежнєвський застійний час набула масштабного розмаху в Україні, у Львові зокрема. Тут встановлено 10 пам'ятників, з яких 9 возвеличували комуністичні, великодержавницькі ідеали, десятки знаків, символів.

Лише у 1979 р. уряд УРСР довів список пам'яток архітектури до 1790 одиниць, з яких 93 припадало на Львів. Якщо внесення пам'яток цього виду

в охоронні списки блокувалося переважно з фінансових мотивів, то інших, передусім історичних – з ідеологічних.

Але час брав своє. Уже в першій половині 1980-х років львівські органи влади беруть на облік низку поховань відомих діячів культури, громадського руху, а на фініші горбачовської «перестройки» – поховання, історично значимі споруди, про які досі не згадувалося. Всенародний рух за повернення із забуття гідних імен, їх увічнення, декомунізація – загальновідомий. Сплондровані військові поховання на Янівському цвинтарі ухвалено відновити.

Поляки взялися за відновлення свого пантеону «Орльонт», причому у первісному вигляді, що викликало спротив з боку національно налаштованих львів'ян. Останні розпочали поруч будівництво Меморіалу УГА. Воно набуло затяжного конфлікту.

Автор праці зазначив: «жодне інше будівництво пам'ятника на Львівщині не нагромадило такого критично-звинувачувального та виправдального фактажу, як Меморіал».

Припускаємо, що суперечки навколо Меморіалу спонукали, значною мірою, автора назвати останній розділ «Новочасні пам'яткоохоронні парадокси». Не применшуючи значення зробленого у справі збереження пам'яток, читач зауважить «парадокси»: проголошення 1990 р. обласною радою забудови Львова XIII – початку XX ст. історико-культурною заповідною територією міста, не подбавши аби уряд скасував постанову про заповідник. Отже, останній перестав існувати де-факто, але існує де-юре; будівництво в історичній частині міста, інші порушення, за що експерти ЮНЕСКО погрожували вилучити Львів зі Списку, та заява якогось фахового зухвальця, що «будь-яке незаконне будівництво він узаконить»; реєстраційна недосконалість, де подібні пам'ятки або споруди значаться у різних видах; декларативність Урядової «Комплексної програми збереження історичної забудови м. Львова» (1997) тощо.

До слова, ілюстрації (не кращої якості, в чому провина поліграфії) вдало доповнюють тексти роботи назвами: «Підземне місто V ст.», «Сакральні носії давнини та архітектурних стилів», «Фортифікаційні залишки Середмістя», «Колишня паркова краса», «Місця більшовицьких та гітлерівських злочинів», «Зачищені об'єкти історико-культурної спадщини», «Чужинці» в історичному середовищі» тощо.

Підсумовуючи викладене, автор не вдається до традиційних порад як зберегти залишки неповторної краси Львова. Вони відомі – потрібні гроші, великі. Проте на джерела низки негараздів вказує. Насамперед це правовий нігілізм. Якщо за радянського режиму він процвітав на ідеологічних розсадниках, то в умовах незалежності набув матеріально-територіального спрямування. Жадоба приватизувати об'єкт культури, перебудувати його, прихопити престижну територію стає буденним та, головне, безкарним явищем.

Реалізація Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000, 2004), що узгоджений із міжнародними настановами, ще не відбулася належним чином, ще нема дієвої управлінської вертикалі, підпорядкування пам'яток одному органу тощо.

Якщо читача зацікавить, що переважає в історії охорони пам'яток культурної спадщини королівського міста Лева – втрати чи здобутки, то він довідається: місто «здобуваючи втрачало».

Знання автором проблеми, яку він досліджував ще з 1970-х років у дисертаційній роботі, публікації на сторінках наукової збірки «Праці Центру пам'яткознавства» й інших видань, викладання курсу «Пам'яткознавство» у Львівській національній академії мистецтв, ретельно підібрана вагома джерельна база, на яку покликається автор, низка коментарів, що, фактично, складають окремі цікаві епізоди з долі пам'яток, осіб, структур, – все це засвідчує вагоме значення рецензованої книги.

Висвітлення пам'яткоохоронної історії Львова зроблено у загальноукраїнському контексті, з врахуванням міжнародного досвіду. Це неодмінно повинно приваблювати не тільки львів'янина, але й громадянина будь-якого міста й села України, який цікавиться історико-культурним надбанням, що духовно збагачує, наснажує на патріотичні вчинки. Хочеться привітати шановного колегу із серйозним доробком у пам'яткознавчій справі.

Надійшло до редакції: 10.11.2015 р.